

پیشگفتار

دستگیری صدام حسین در ۱۴ دسامبر ۲۰۰۳، بحث‌های بسیار در مورد محل برگزاری و چگونگی محاکمه او برانگیخته است. با وجود طیفی گسترده از دادگاه‌های بالقوه برای محاکمه صدام، محتمل به نظر می‌رسد که او را نزد دادگاهی در عراق یا برخی اشکال معاضدت بین‌المللی محاکمه خواهند کرد. در این نوشتار دادگاه‌هایی که امکان محاکمه صدام در آنها وجود دارد مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت.

- دیوان کیفری بین‌المللی -

(International Criminal Court)

محاکمه صدام در دیوان کیفری بین‌المللی مستقر در لاهه، به دو دلیل نامحتمل است: نخست، دیوان کیفری بین‌المللی تنها نسبت به جرایم ارتکاب یافته پس از آغاز کار رسمی دیوان یعنی اول ژوئیه ۲۰۰۲ صلاحیت رسیدگی دارد؛^۱ در حالی که بسیاری از اتهاماتی که احتمالاً در مورد صدام مطرح خواهد شد، مربوط به جرایم ارتکابی پیش از آن تاریخ است. دوم، دیوان تنها در صورتی صلاحیت رسیدگی به جرایم صدام خواهد داشت که یا دولت عراق به این امر رضایت دهد یا شورای امنیت سازمان ملل متحد، طبق فصل هفتم منشور، قضیه را به دیوان ارجاع کند^۲ که در حال حاضر هیچ‌یک از آنها محتمل نمی‌نماید. طبق رژیم «رضایت دولت» مندرج در «اساسنامه رم» مربوط به دیوان کیفری بین‌المللی، «اساسنامه رم» که در صورت ارجاع نشدن مسئله از سوی شورای امنیت اعمال می‌گردد، می‌باید رضایت دولت محل وقوع جرم مورد بحث (دولت سرزمینی) یا دولت متبوع متهم به ارتکاب جرم وجود داشته باشد.^۳ در مورد جرایمی که صدام حسین متهم به ارتکاب آنهاست، عراق هم کشور محل وقوع جرم و هم دولت متبوع متهم است. دولت‌هایی توانند رضایت خود در مورد پذیرش صلاحیت دیوان را از راه پیوستن به اساسنامه رم یا صدور بیانیه‌ای مبتنی بر پذیرش صلاحیت دیوان برای رسیدگی به جرم مورد نظر (رضایت ویژه) اعلام دارند.^۴ دولت عراق به اساسنامه رم پیوسته است و با توجه به مخالفت رسمی دولت ایالات متحده آمریکا با دیوان کیفری بین‌المللی،^۵ اعلام رضایت ویژه عراق در خصوص پذیرش صلاحیت دیوان در زمان اشغال عراق به سرکردگی آمریکا نیز قابل تصور نیست.

گذشته از آن، چون بیشتر عراقی‌ها می‌پندند که صدام حسین در دادگاه‌های آن کشور محاکمه شود، بنابراین حتی اگر دیگر موانع بر سر راه صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی نیز بر داشته شود، محاکمه صدام در این دیوان بعید به نظر می‌رسد.

سرانجام اینکه مخالفت آمریکا با دیوان کیفری بین‌المللی می‌تواند مانع از ججاج مسئله از سوی شورای امنیت به دیوان شود، زیرا بی‌گمان هرگونه تلاش در این زمینه در شورای امنیت با توی آمریکا روبه‌رو خواهد شد.

- دیوان بین‌المللی اختصاصی -

در اصل، شورای امنیت سازمان ملل متحد می‌تواند یک دادگاه اختصاصی با صلاحیت رسیدگی به جرایم رژیم بعثت برپا کند. اما با توجه به سیری شدن بیش از یک دهه از زمان تأسیس و طولانی و پرهزینه شدن دیوان موجود از این نوع، دیوان کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق و دیوان کیفری بین‌المللی برای رواندا^۶، چنین می‌نماید که شورای امنیت تمایل چندانی به تأسیس دیوان بین‌المللی اختصاصی سوم نداشته باشد. ایالات متحده آمریکا نیز که حمایتش از چنین اقدامی اهمیت اساسی دارد، بر این موضع است که دادگاه‌های عراق می‌توانند و باید در رسیدگی به جرایم صدام ابتکار عمل را به دست گیرند.

- دادگاه‌های مختلط -

(Hybrid Courts)

برپایی یک دادگاه مختلط، گزینه معقول‌تری برای محاکمه صدام است. این گونه دادگاه‌ها که هم‌اکنون در کوزوو، تیمور شرقی و سیرالئون در کارند، تلفیقی از قوانین کیفری داخلی و قوانین کیفری بین‌المللی را اعمال می‌کنند و مرگب از قضات، دادپاران و کادر اداری محلی و بین‌المللی هستند.^۸ چنین دادگاه‌هایی در تیمور شرقی و کوزوو توسط مقامات سازمان ملل متحد که اداره آن سرزمین‌ها را به عهده دارند تشکیل شد، در حالی که دادگاه ویژه برای سیرالئون از راه انعقاد معاهده‌ای میان سازمان ملل متحد و سیرالئون تأسیس گردید.^۹

مذاکرات منجر به انعقاد معاهده میان سازمان ملل متحد و سیرالئون، در پی اعطای مجوز از سوی شورای امنیت صورت گرفت.^{۱۰} این دادگاه که مقر آن «فری تاون» است، کار خود را از سال ۲۰۰۲ آغاز

دادگاه‌هایی برای محاکمه صدام حسین: چارچوب حقوقی*

نویسنده:

پروفسور مایان فسا، اورنت لیچر**

ترجمه و تنظیم: محبتی بابایی
دانشگاه شهید بهشتی

کرده است. بیشتر قضات، دادستان کل و مدیر دفتر دیوان مذکور را دبیر کل سازمان ملل متحد منصوب کرده است.

سازمان ملل متحد موافقت خود را برای مشارکت در تأسیس یک دادگاه مختلط در کامبوج نیز اعلام کرده است. در حالی که دادگاه ویژه سیرالئون خارج از نظام قضایی عادی در این کشور عمل می‌کند^{۱۱}، «شعب فوق العاده» دادگاههای ویژه برای کامبوج، بخشی از دستگاه قضایی این کشور به شمار می‌آیند. به علت اصرار و پافشاری دولت کامبوج، بیشتر قضات و مقامات ارشد در «شعب فوق العاده»، از اتباع دولت کامبوج خواهند بود. با این حال برای رفع نگرانی سازمان ملل متحد در خصوص بی طرفی نظام قضایی کامبوج، هر رأی و حکمی در این شعب باید به تأیید اکثریت فوق العاده قضات برسد.^{۱۲} چنان که از تفاهات در جزئیات مربوط به دادگاه اختصاصی سیرالئون و دادگاه پیشنهاد شده برای کامبوج پیداست، الگوی واحدی در مورد تأسیس دادگاههای مختلط وجود ندارد و هر یک از آنها به گونه‌ای ترتیب یافته است که به وظایفی منحصر به فرد در همان کشور یا منطقه بپردازد.

برخی از غیر عراقی‌ها از برپایی یک دادگاه مختلط برای عراق حمایت می‌کنند. اما مانع اصلی بر سر راه برپایی دادگاه مختلط تحت حمایت سازمان ملل متحد برای عراق، تمایل شورای حکام عراق به حفظ مجازات اعدام است. سازمان ملل متحد و بیشتر متحدان اروپایی آمریکا در دادگاهی که بتواند حکم مجازات اعدام بدهد، مشارکت نخواهند کرد.

الگوی دیگر دادگاه مختلط که مورد حمایت برخی عراقی‌ها و دیگر حقوق‌دانان دیگر قرار گرفته است، یک دادگاه عراقی ویژه است با صلاحیت رسیدگی به جرایم بر اساس حقوق بین‌الملل، که در آن، در کنار قضات عراقی، حقوق‌دانان صالحی از دیگر کشورهای عربی نیز حضور داشته باشند.

محاكمات محلی

این گزینه که مورد حمایت شورای حکام عراق و دولت ایالات متحده قرار گرفته، رسیدگی به جرایم در دادگاههای عراقی است که دوباره سازمان یافته و از قضات وفادار به صدام با کسب شده باشد. یکی از مکانهای بالقوه برای برگزاری محاکمه صدام، «دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جرایم نسبت به بشریت»

است که اساسنامه آن در دهم دسامبر ۲۰۰۳ توسط شورای حکام عراق به تصویب رسیده است.^{۱۳} طبق اساسنامه یاد شده، آن دادگاه برای رسیدگی به اتهامات وارده به اتباع و ساکنان عراق از نظر جرایم خاصی که بین ۱۶ ژوئیه ۱۹۶۸ تا یکم مه ۲۰۰۳ ارتکاب یافته، صلاحیت خواهد داشت.^{۱۴}

مطابق این اساسنامه، موضوع صلاحیت چنین دادگاه عراقی، تلفیقی از جرایم داخلی و بین‌المللی خواهد بود. جرایم بین‌المللی، شامل «سل زدایی»، جرایم نسبت به بشریت و جرایم جنگی است.^{۱۵} در حالی که جرایم داخلی طبق حقوق جزای عراق در برگیرنده موارد زیر است:

الف) در مورد افراد خارج از دستگاه قضایی، تلاش برای دستکاری در نظام قضایی یا دخالت در کارکردهای دستگاه قضایی، از جهت نقض قوانین و از جمله نقض قانون اساسی موقت ۱۹۷۰ عراق، به صورت اصلاح شده؛

ب) اتلاف منابع ملی و هدر دادن دارایی‌ها و بودجه عمومی، از جمله طبق بند (g) از ماده ۲ قانون شماره ۷ سال ۱۹۵۸، به صورت اصلاح شده؛ و

پ) سوءاستفاده از موقعیت و دنبال کردن سیاستهایی که ممکن است منجر به تهدید به جنگ یا استفاده از نیروهای مسلح عراق بر ضد یک کشور عرب گردد، طبق ماده یک قانون شماره ۷ سال ۱۹۵۸، به صورت اصلاح شده.^{۱۶}

اساسنامه دادگاه عراقی به گونه‌ای که در ۱۰ دسامبر ۲۰۰۳ پذیرفته شده، جای اندکی برای مشارکت بین‌المللی می‌گذارد. ماده ۲۸ آن مقرر می‌دارد: «قضات، قضات تحقیق، دادرسان و مدیر بخش اداری باید تبعه عراق باشند.» اما به عنوان امتیازدهی آشکار در برابر نگرانیهای بین‌المللی، در بند (ج) از ماده ۴ اساسنامه آمده است: «شورای حکام چنانچه ضروری تشخیص دهد، می‌تواند نسبت به گماردن قضات غیر عراقی کار آزموده در زمینه جرایم مندرج در این اساسنامه که بر خوردار از شخصیت اخلاقی برجسته بوده و بی طرف و درستکار باشند، اقدام کند.»

دیگر مقررات اساسنامه، انتصاب اتباع غیر عراقی را برای «کار کردن در پستهای مشورتی یا بعنوان ناظر» ضروری می‌داند.^{۱۷}

برخی مفسران در این مورد که شورای حکام عراق که اعضای آن را «فرماندهی موقت ائتلاف»

○ چون بیشتر عراقی‌ها می‌دانند که صدام حسین در دادگاههای آن کشور محاکمه شود، بنابراین حتی اگر دیگر موانع بر سر راه صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری نیز برداشته شود، محاکمه صدام در این دیوان بعید به نظر می‌رسد.

گازهای سمی بر ضد کردهای شمال عراق در سال ۱۹۸۸، بازداشت خانگی کردند. الخزر جی در ۱۷ مارس ۲۰۰۳ در خانه خود در «سورونه» (Soroe) دانمارک ناپدید شد و بنا به گزارشها، به امارات متحده عربی گریخته است.^{۲۵}

۳- محاکمه بوسیله ایالات متحده آمریکا

ایالات متحده آمریکا می تواند صدام را به جرم ارتکاب جنایات جنگی نسبت به نیروهای مسلح آمریکادر جریان جنگ ۱۹۹۱ خلیج فارس و درگیری اخیر در عراق، تحت پیگرد قرار دهد. در آوریل ۲۰۰۳ مقامات رسمی آمریکا اعلام کردند که در حال تحقیق و بررسی جرایم جنگی احتمالی نسبت به سران آمریکایی در جنگ اخیر و احتمال امکان تعقیب مرتکبان هستند.^{۲۶} به دنبال دستگیری صدام، یک مقام ارشد وزارت خارجه آمریکا اعلام کرد که ایالات متحده حق خود را برای محاکمه صدام به علت ارتکاب جنایت نسبت به شهروندان آمریکایی محفوظ می دارد.^{۲۷}

نتیجه

برسش مطرح شده در این نوشتار مبنی بر اینکه صدام در کجا و چگونه محاکمه خواهد شد، همچنان باقی است. با اینکه دولت ایالات متحده آمریکا پلها از رسیدگی به جنایات دوران حکومت بعثی هادر دادگاههای عراق پشتیبانی کرده، اما دولت بوش تاکنون بر خواسته شورای حکام عراق مبنی بر محاکمه شدن صدام در یک «دادگاه اختصاصی عراقی» مهر تأیید نزده است.^{۲۸} سازمانهای حقوق بشری، شورای حکام از رفتار قرار داده اند که به اصلاح اساسنامه «دادگاه اختصاصی عراقی» بپردازد تا زمینه برای مشارکت بین المللی بیشتر فراهم آید (مشخصاً تبدیل شدن دادگاه به یک دادگاه مختلط) و حمایت بیشتر از حقوق متهمان تضمین شود.^{۲۹} با این حال، چنان که گفته شد، اصرار عراقیها بر ابقای مجازات اعدام، جلوی مشارکت بسیاری از کشورها و سازمان ملل متحد در یک دادگاه مختلط را می گیرد.

برگزیده است از نظر قانونی بتواند دست به تأسیس چنین دادگاهی بزند، ابراز تردید کرده اند.^{۱۸} نگرانی آنان آشکارا مربوط به برخی مقررات کنوانسیون شماره ۴ ژنو در مورد حمایت از غیر نظامیان در زمان جنگ است.^{۱۹} که تغییرات مجاز در حقوق کیفری سرزمینهای اشغالی توسط نیروهای اشغالگر را محدود می سازد.^{۲۰}

همچنین کنوانسیون شماره ۳ ژنو در مورد رفتار با زندانیان جنگی^{۲۱} نیز می تواند محدودیتهایی در مورد چگونگی محاکمه صدام که در بازداشت ایالات متحده است ایجاد کند. به صدام حسین، بعنوان مقامی دولتی که کنترل نیروهای مسلح رژیم سرنگون شده را در دست داشته است، «زندانی جنگی» اطلاق می شود.^{۲۲} دولت بازداشت کننده در این مورد ایالات متحده آمریکا می تواند صدام را به عنوان زندانی جنگی «تنها توسط یک دادگاه نظامی محاکمه کند، مگر اینکه قوانین جاری دولت بازداشت کننده صراحتاً به دادگاههای غیر نظامی اجازه داده باشد افراد وابسته به نیروهای مسلح خود آن دولت را که مرتکب همان جرم زندانی جنگی شده باشند، محاکمه کنند.»^{۲۳} گذشته از آن، «تحت هیچ شرایطی زندانی جنگی را نباید توسط دادگاهی از هر نوع که تضمین اساسی در مورد استقلال و بی طرفی آن نیست، محاکمه کرد...»^{۲۴}

از آنجا که این مقررات به منظور حصول اطمینان از برخورداری زندانیان جنگی از حمایتهای خاص در صورت محاکمه شدن توسط دولت بازداشت کننده وضع شده است، مشخص نیست که آیا مقامات آمریکایی به رغم تعهدات خود طبق کنوانسیون سوم ژنو، صدام را برای محاکمه در یک دادگاه عراقی، تسلیم خواهند کرد و تحت چه شرایطی.

۴- محاکمه بوسیله دولتهای ثالث

دولتهای ایران و کویت اعلام کرده اند که می توانند بر ضد صدام در خصوص جنایاتی که نیروهای مسلح عراق نسبت به اتباع این دو کشور مرتکب شده اند، اقامه دعوی کنند. همچنین این موضوع قابل تصور است که مقامات رسمی سابق عراق غیر از صدام، در کشورهای ثالث در اجرای اصل «صلاحیت جهانی» مورد پیگرد قرار گیرند. در نوامبر ۲۰۰۳، مقامات دانمارک یک فراری عراقی به نام ژنرال نظام الخزر جی را در ارتباط با اتهاماتی در خصوص کاربرد

○ برخی از غیر عراقی هالز بر پای یک دادگاه مختلط برای عراق حمایت می کنند. اما مانع اصلی بر سر راه بر پای دادگاه مختلط تحت حمایت سازمان ملل متحد برای عراق، تمایل شورای حکام عراق به حفظ مجازات اعدام است. سازمان ملل متحد و بیشتر متحدان اروپایی آمریکا در دادگاهی که بتواند حکم مجازات اعدام بدهد، مشارکت نخواهند کرد.

این مقاله در وب سایت انجمن آمریکایی حقوق بین الملل با عنوان: Venues for Prosecuting Saddam Hussein: The Legal Framework <http://www.asil.org> در دسترس است.

** Dian F. Orentlicher

their decisions". Id., art. 17 (b).
16. Id., art 14.
17. Id., arts. 6 (b), 7 (n) and 8 (j).
18. See, e.g., Hanny Megally and Paul van Zyl, US Justice with an Iraqi face? special Tribunal Herald Třid., Dec. 4, 2003 Human Rights watch, Memorandum to the Iraqi Governing Council on the Statute of the Iraqi Special Tribunal, Dec. 17, 2003, available at <[http:// org/backgroundner/mena/iraqi21703.htm](http://org/backgroundner/mena/iraqi21703.htm)>

۱۹. در ۱۲ اوت ۱۹۴۹ در ژنو منعقد و در ۲۱ اکتبر ۱۹۵۰ لازم الاجرا شد.

(75 U.N.T.S. 287)
20. See id., Art. 64.

۲۱. در ۱۲ اوت ۱۹۴۹ در ژنو و در ۲۱ اکتبر ۱۹۵۰ لازم الاجرا شد (15. U.N.T.S. 135)

22. See id., art. 4 (1)

اندکی پس از دستگیری صدام، وزیر دفاع آمریکا اعلام کرد که گرچه صدام بر خوردر از حمایت‌های کنوانسیون سوم ژنو است ولی حقوق‌دانان پتناگون در حال بررسی این موضوع هستند که آیا صدام قانوناً باید به عنوان زندانی جنگی شناخته شود یا نه. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ بر این موضع است که صدام به ظاهر زندانی جنگی محسوب می‌شود.

See Jonathan Fowler, "Red Cross wants Right to Visit Saddam", AP, Dec. 15, 2003.

23. Id., Art. 84. See also id. Art. 102. The War Crimes Act of 1996, Pub. L. 104 192, § 2(a) Aug. 21, 1996, 110 Stat. 2104.

قانون جرایم جنگی ۱۹۹۶ به اعضای نیروهای مسلح آمریکا اجازه می‌دهد تا در شرایط خاصی در دادگاه‌های غیر نظامی به علت جرایم جنگی محاکمه شوند. بنا بر این طبق ماده ۸۴ کنوانسیون سوم ژنو، زندانیان جنگی عراق، از لحاظ نظری می‌توانند در دادگاه‌های غیر نظامی آمریکا، به علت جرایم جنگی محاکمه شوند، هر چند محاکمه آنان در یک دادگاه نظامی آمریکایی بیشتر محتمل به نظر می‌رسد.

24. id. art. 84.

25. Rawya Rageh, "Iraqi Ex-commander who fled Denmark Found", AP, Oct. 28, 2003.

26. Jeff Sollot, US Plans Own War-Crimes Trials. The Globe and Mail (Toronto). Apr. 8, 2003; Jim Mannion, US Drawing UP Plans for US, Iraq-led War Crimes Trials, Agence France Presse, Apr. 7, 2003.

27. Timothy M. Phelps and Mohammad Bazzi, "Who Try Saddam? As Iraqis demand swift trial, US says it may want him, too", Newsday, Dec. 16, 2003.

28. See Peter Slevin, "Iraqi Governing Council Says it Wants to Try Hussein", Wash. Post, Dec. 15, 2003.

29. See e.g., Human Rights Watch, Memorandum to the Iraqi Governing Council on the Statute of Iraqi Special Tribunal, supra note 18.

پی‌نوشت‌ها

1. Rome Statute of the International Criminal Court, UN Doc. A/CONF. 183/9 (1998), as corrected by the pie-verbau of November 10, 1998 and July 12, 1999, art. 11.

2. See id., art. 13 (b).

3. id., art. 12 (2).

4. id., art. 12.

۵. در ششم ماه مه ۲۰۰۲ دولت بوش به سازمان ملل متحد اطلاع داد که ایالات متحده قصد می‌سازد به اساسنامه مرا که کلیتاً آن را در ۳۱ دسامبر ۲۰۰۰ امضا کرده است، ندارد. مخالفت آمریکا با اساسنامه در قانون حمایت از مأموران نظامی آمریکا (American Servicemember's Protection Act, Pub. L. No. 107206, 116 Stat 820 (2002))

مندرج است. این قانون به مردم باز دارندگی کلی آن، به ایالات متحده اجازه می‌دهد به تلاش‌های بین‌المللی برای سیردن صدام حسین و چندین نفر دیگر که متهم به تسلی زدایی، جنایات جنگی و جنایت نسبت به بشریت هستند، به دست عدالت، کمک کند. id., § 2015.

۶. این دیوان با قطعنامه شماره ۸۲۷ شورای امنیت تأسیس شد.

(SC Res. 827, UN Doc S/RES/827 (1993).

۷. این دیوان با قطعنامه شماره ۹۵۵ شورای امنیت تأسیس شد.

(SC Res. 955, UN Doc S/RES/1955 (1994).

8. See generally Laura A. Dickson. The Promise of Hybrid Courts, 97 AM. J. INLL. 295 (2003).

9. Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone, Jan, 16, 2002, available at <[http://www. sierraleone.org/specialcourt/agreement.html](http://www.sierraleone.org/specialcourt/agreement.html)>

10. SC Res. 1315, Para. 1, UN Doc. S/RES/113515 (2000).

11. See Report of the Secretary-general on the establishment of Special Court for Sierra Leone' UN Doc. S/2000/915, para. 39 (2000), Ratification Act 2002, art. 11 (2).

12. See Report of the Secretary-general on the Khmer Rouge Trials UN Doc. A/57/769 (2003).

13. The Statute of the Iraqi Special Tribunal, available at <[http:// www. cpa-iraq. org/audio/2003/210-Dec10-Special-Tribunal. htm](http://www.cpa-iraq.org/audio/2003/210-Dec10-Special-Tribunal.htm)>

14. Id., arts. 2 (b) and 10.

15. Id., arts. 10-13. in interpreting the provisions concerning crimes under International Law, the Trial Chambers and the Appellate Chamber may resort to the relevant decisions of international courts or tribunals as persuasive authority for

○ یکی از مکانهای بالقوه برای برگزاری محاکمه صدام، «دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جرایم نسبت به بشریت» است که اساسنامه آن در دهم دسامبر ۲۰۰۳ توسط شورای حکام عراق به تصویب رسیده است. طبق اساسنامه یادشده، آن دادگاه برای رسیدگی به اتهامات وارده به اتباع و ساکنان عراق از نظر جرایم خاصی که بین ۱۶ ژوئیه ۱۹۶۸ تا یکم مه ۲۰۰۳ ارتکاب یافته، صلاحیت خواهد داشت.